

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПОДІЛЬСЬКОМУ СЕЛІ НА
ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Проблема об'єктивного вивчення різних аспектів нової економічної політики до сьогодення залишається недостатньо з'ясованою в українській історичній науці. У зв'язку з цим значний інтерес становлять особливості перебігу суспільно-політичних процесів, що мали місце в українському селі 20-х рр. ХХ ст., адже при всій несхожості політичної ситуації та конкретно-історичних умов періоду НЕПу, він співзвучний нашій сучасності. Більше того, другу половину 90-х рр. минулого століття і початок нинішнього можна розглядати як новий і достатньо цілісний період розробки непівської проблематики, ознаменований насамперед поворотом до дослідження регіонального матеріалу. Істотний приріст документальної бази і вдосконалення дослідницької техніки не тільки дозволили по-новому подивитись на такі проблеми, як місцева влада або регіональна соціальна історія, але й намітити підходи до такої нової для вітчизняної історіографії НЕПу теми, як відносини центру і регіонів, розкриття якої неможливе поза конкретним фактичним матеріалом, який знаходиться у місцевих архівах. Зберігається інтерес і до політичної історії цього періоду. Головним об'єктом дослідження виступає селянське середовище, де мова йде насамперед про масові настрої, в тому числі й по відношенню до різних політичних партій. В цьому контексті цілком умотивованим є звернення до аналізу діяльності політичних партій у непівському подільському селі.

Крім господарських завдань, пов'язаних із виведенням країни з економічної кризи, нова економічна політика передбачала реалізацію політичної мети – утримання влади більшовиками. Процес монополізації політичного життя більшовицькою партією у подільському селі розгортався поступово. В Подільській губернії комуністів було дуже мало, навіть серед промислових робітників, не кажучи вже про село. Станом на червень 1920 р. на Поділлі нараховувалося лише 18 дійсних членів КП(б)У.¹ Однак кількісний склад партії щороку зростав. На червень 1921 р. губернська парторганізація налічувала вже 1868 дійсних членів та 561 кандидата. Вони об'єднувалися у 12 повітових парткомів, 19 районних та 19 волосних організацій КП(б)У і нараховувала 114 осередків.² В той час це була найчисельніша партія на Поділлі. За 1924 р. губернська партійна організація виросла на 1811 чол. і налічувала 4606 комуністів, з них 34% становили селяни.³ Помітно зросла кількість сільських партосередків. Якщо на 1 січня 1924 р. вона включала в своїх рядах 2752 чол., у 1925 р. – 4336 чол., то на 1 січня 1926 р. – 7162 чол.⁴ Відбувався ріст партійних осередків на місцях. Так, у Могилів-Подільській організації КП(б)У за 8 місяців 1925 р. кількість її членів зросла на 39,4% і становила 253 чол., причому до 45% зросла кількість партійців-селян.⁵

Партія більшовиків поширювала свою владу завдяки суворій дисципліні, якої мали дотримуватися всі комуністи. Щоправда, уже в той час це була не стільки влада партії, скільки влада партапарату.⁶ Більшовики всіляко підштовхували ріст чисельності своїх рядів, оскільки вбачали в цьому запоруку швидкого насадження системи єдиної ідеології, чіткого виконання розпоряджень згори, можливості всебічного контролю за членами своєї партії та прикріплення до них безпартійних. Основними завданнями партії було продовження закріплення позицій, зайнятих нею під час перевороту 1917 р. А для цього було необхідно: закріпити ряди партії; забезпечити її ріст як за рахунок пролетарського елементу вже дорослого, так і за рахунок молоді; посилити і закріпити зв'язок між широкою безпартійною масою і партією; посилити взаємовідносини селян з робітничим класом під керівництвом партії.⁷

Саме такі завдання ставилися перед місцевими партосередками партійними з'їздами та конференціями. У світлі цих завдань розроблялася програма практичної роботи сільських парторганізацій – участь у зборі продподатку, організація допомоги голодуючим, пропаганда ідей колективізації, боротьба з “політичним бандитизмом” тощо.

Вже з 1921 р. більшовицька організація Подільської губернії взяла курс на зміцнення своїх осередків. Були відкриті губернська і повітові партійні школи у Кам'янці – Подільському, Вінниці, Гайсині. Для зміцнення сільських осередків було вирішено послати на село 120 комуністів з міста, при оргінструкторському відділі введено посаду заступника завідуючого відділом по роботі на селі, при повітових комітетах створено курси політграмоти, на навчання в губернську радпартшколу направлено 55 селян-комуністів. Однією з форм наближення населення до партії була агітаційно-пропагандистська робота. У 1922 р. в українських селах з такою місією перебувало 7 тис. комуністів, а у 1923 р. їх кількість збільшилася вдвічі і становила 14 тис. чол.⁸

У своїй роботі сільським комуністам належало дотримуватися принципу класового підходу. Так, на X губпартконференції, яка відбулася у травні 1924 р., зазначалося, що головним завданням на селі є посилення допомоги незаможному селянству, підтримка комітетів незаможних селян, посилення роботи серед селян-середняків. Конференція вирішила послати велику групу комуністів на села, зміцнити сільські партійні організації за рахунок "свідомої частини селянства".⁹ Губком та окружком КП(б)У відрядили на роботу в села сотні комуністів. Лише за період з 1 червня по 1 вересня 1925 р. на село виїхало понад 190 членів партії.¹⁰ Однак сільським партійним осередкам ставилося в обов'язок виховувати кадри своїх пропагандистів. Зважаючи на те, що пропагандистів не вистачало, були організовані пересувні школи політичного навчання. На кінець 1924 р. у губернії працювало вже 11 таких шкіл. Кожна з них була укомплектована бібліотекою, діаграмами, проекційним ліхтарем, антирелігійними виставками, плакатами про сільське господарство. Вони займалися проведенням зборів членів профспілок, КНС, сільських Рад, організацією учительських конференцій, обстеженням сільських споживчих кооперацій та організацією колективних господарств.

Внаслідок проведеної роботи в губернії помітно зросла кількість сільських партосередків. Якщо на 1 січня 1924 р. їх було 15, то на 1 жовтня 1925 р. – понад 100.¹¹

На шляху до монополізації влади партійні організації Поділля намагалися отримати більшість у радянському апараті влади. Вже в кінці 1923 р. 10% голів сільрад, 95% голів райвиконкомів і 90% членів волосних виконкомів були комуністами.¹² У Радах Вінницької округи комуністи становили 22%, Могилівської – 18, Гайсинської – 22, Кам'янецької – 25, Проскурівської – 23. У складі радянського апарату Тульчинської округи на 1 січня 1926 р. працювало 618 членів партії.¹³ Проте, оскільки ленінська організація "професійних революціонерів" була надто нечисленною, щоб зайняти всі відповідальні посади в партійно-державному апараті, цей вакуум на початку 20-х років ХХ ст. заповнювався особами-висуванцями і "буржуазними спеціалістами", які стали на службу до нової влади. Однак їм потрібно було довести своє "робітничо-селянське" походження і вступити до лав партії. Не маючи відповідних інтелектуальних сил для побудови "нового суспільства", домінуюча в політичній системі партія змушена була залучати і інтелігенцію. Так, у складі КП(б)У за партійним переписом 1922 р. нараховувалося лише 458 чол. з вищою освітою, тобто 0,9% усіх членів партії.¹⁴ Так починалося втілення в життя давнього задуму більшовицьких лідерів про повне підпорядкування керівних ланок державного, кооперативного, профспілкового та інших апаратів партійного впливу. Забезпечення повного контролю за діяльністю державних та громадських інститутів досягалося шляхом проведення такої кадрової політики, яка давала змогу розставити на всі ключові партійно-державні посади людей, які, за висловом Сталіна, "можуть зрозуміти наші директиви".¹⁵ Найважливішими критеріями добору на роль керівників до органів радянської влади були: членство в більшовицькій партії, робітничо-селянське походження, активна участь у боротьбі за встановлення радянської влади. Ні морально-етичні якості, ні освітній та культурний рівень практично не мали ніякого значення.

Ще з початком формування нового державного апарату надходили скарги на його склад та методи роботи. Так, в одній із доповідей про результати перевірки Подільської губернії зазначалося, що "Губком втратив рівновагу, керівництво припинило роботу. Губком втратив не лише авторитет, але й просту повагу як до вищестоящого парторгану." На одній із окружних конференцій на адресу губернського комітету неслися порівняння "це не губком, а виразка".¹⁶ Деколи директиви губкому вважалися необов'язковими для виконання. Спостерігалася тенденція керувати знизу і впливати на його політику у своїх інтересах.

У сільській місцевості, де більшовики зовсім не мали коріння, маніпуляції з формуванням органів влади потрібного складу наштовхувалися на особливо великі труднощі. В цілому прошарок комуністів серед селян залишався дуже невеликим: в середньому в одному сільському партосередку по Вінницькому округу, наприклад, нараховувалося у 1927 р. всього 7 комуністів. Неспроможна самостійно контролювати село, партія вербувала собі на службу місцевих агентів, наділяючи їх широким привілеями. В основному свою політику вона проводила через КНС. Наслідком цього було перетворення комнезамів на "кастову організацію", яка мала надзвичайні повноваження – вирішувала питання селянського землекористування, збору продподатку, коштів на допомогу голодуючим. За їхньою допомогою партапарат поглиблював соціальні протиріччя на селі,¹⁷ проводив "розкуркулення", придушував "політичний бандитизм". Насправді їх завданням було проведення "зрівняльної революції" на селі, а результатом насильницьких дій, зловживань та свавілля стали масові хвилювання на селі та повна втрата їх авторитету серед селянства на середину 1920-х рр. Так, у спецзвіті по об'єкту "Селянство" по Тульчинській округі зазначено: "Будемо всіх

.....
членів комнезамів вішати на телефонних стовпах, довго нам не залишилося терпіти, коли б скоріше приходила друга влада.”¹⁸ Протоколи сільських зборів засвідчують той факт, що “не помічається, щоб партійна маса жила разом із селянством. На райконференції ні один з них не побалакав з селянином, не розпитав про його життя.”¹⁹ Аналогічну характеристику дають селяни Гайсинської округи: “Як прийде який представник влади, зробить доповідь – як піп веде службу, так й іде назад, нічого не з’ясувавши.”²⁰

У подільському селі влада була далеко не монолітною, більше того, навіть серед членів КП(б)У спостерігався великий різнобій у розумінні завдань Радянської влади і змісту політики партії. Серед партійного керівництва відбувався розбрат. Голова губернської контрольної комісії на УІП Подільській губ конференції, яка відбулася у липні 1925 р., змушений був визнати, що в партії наступив моральний занепад. Спостерігаються перипетії складних міжособистісних взаємин її членів, широкого розмаху набувають доноси, прискіпливо вивчаються політичні настрої. Крім того, в партію і апарат потрапляє багато випадкових, некомпетентних, малоосвічених та малокультурних людей. Постійна брехня з боку правлячої партії, незрозумілі суперечки між її членами посилюють недовіру до неї серед селянства, вели до соціальної апатії, проявів анархізму.

На початку 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі, крім більшовицьких, діяли організації меншовиків, есерів, анархістів, Українська комуністична партія (УКП) та декілька єврейських партій і груп.

УКП організувалася на Поділлі у 1921 р., її осередки були створені майже в усіх повітах губернії. Найактивнішим з них був Брацлавський повіт, де крім осередку УКП діяла молодіжна організація “ком’юна” як альтернатива комсомолу. Укапісти, як і більшовики, виступали за союз незаможного селянства з пролетаріатом для спільної боротьби проти “куркуля”, закликали до боротьби з контрреволюцією та повстанцями. Однак УКП критикувала КП(б)У за те, що її політика спрямована “обличчям до Москви, а задом до України” і домагалася створення не маріонеткового уряду УРСР з усією повнотою влади, виступала за формування української Червоної Армії, а також за те, щоб український пролетаріат у Комінтерні представляв він сам, а не РКП(б). Крім цього укапісти вимагали скликання Всеукраїнського з’їзду профспілок, який би обрав власну Раду профспілок і замінив російське бюро ВЦРПС. УКП вимагала скасування призначеного російською РНК Українського Профбюро і створення Вищої Української Ради Народного Господарства для управління економікою. Отже, УКП виступала за незалежну УРСР, яка мала б “братерські” стосунки з РРФСР як рівна з рівною. Це йшло в розріз з планами більшовиків, тому вони почали планомірний наступ на УКП, створюючи такі умови, за яких партія не могла існувати. У 1921 р. у Подільській губернії нараховувалося 140 членів УКП,²¹ однак весною 1922 р. партія припинила своє існування.²² Спочатку було створено Бюро з ліквідації УКП, яке реорганізувало її Вінницьку організацію. Після цього організації УКП у повітах проіснували лише до квітня 1922 р. Найбільша на Поділлі Брацлавська організація розкололася, а потім і розпалася. Частина укапістів вступила до КП(б)У. Найбільш активні члени партії С. Симон, І. Кукниченко, О. Вихрь, П. Бевз, А. Фараонов виїхали з Поділля, ті, хто залишилися, активної роботи вже не проводили. Таким чином, організація УКП на Поділлі була ліквідована.

Дещо довше протрималися інші партійні осередки, найбільшими з яких були сіоністські партії та групи. На 1923 р. вони нараховували у своїх лавах 526 чол., з них – сіоністи-соціалісти (Ц.С.) – 250 чол., організація сіоністської молоді (О.С.М.) – 60 чол., Гехолуц – 150 чол., Маккабі – 22 чол., Скаути – 30 чол. Така кількість подібних організацій пояснюється тим, що єврейська партія Поалей-ціон розпалася на 3 угруповання: Цейре-ціон, Беней-ціон та Альгомейне-ціон.²³

У Вінниці розташовувався районний комітет Ц.С. Головну увагу у своїй діяльності він зосереджував на оргпитаннях та на вдосконаленні роботи трудової організації Гехалуц та спортивних осередках молоді Маккабі і Скаутів. Гехолуц щомісяця видавала свій бюлетень, проводила щотижневі збори. При ній були створені артіль ковалів та гуртожиток, який використовувався для зборів. На зборах поширювались бюлетені, журнали, критикувалася політика більшовиків. Свої філії партія мала у Тульчині, Літині, Брацлаві, Хмільнику, Кам’янці, Проскуріві, Вороновиці.

О.С.М. існувала лише в Кам’янецькій окрузі і здійснювала виховну роботу серед молоді у національному дусі, приділяла увагу загальній освіті та фізичному розвитку, що відповідало програмній меті партії.

Членами даних організацій було виключно єврейське населення, серед українців і зокрема селян, вони не мали ніякої підтримки. По-перше, селянство в силу різноманітних обставин – меншої грамотності, зацікленості на господарському житті, природним консерватизмом було менш

політично активним, по-друге, в Подільській губернії мав місце факт ворожого ставлення українського населення сіл до єврейського населення міст. В основі українсько-єврейських відносин лежало вікове закріпачення українців з боку польської, а потім російської державності, які для реалізації своїх економічних і політичних цілей використовували єврейство для їх експлуатації. Тому протягом століть подільське селянство вбачало у євреях лише своїх гнобителів.

Крім описаних вище груп, у 1923 р. на Поділлі перебувало 36 меншовиків, 21 правих есерів, 22 анархісти,²⁴ однак активної роботи вони не проводили. Більшовики вбачали у цих партіях загрозу своєму існуванню, тому всі небільшовицькі організації перебували на обліку в ДПУ, і через деякий час були ліквідовані.²⁵

Таким чином, в період нової економічної політики набуває обертів монополізація влади більшовицькою партією, відбувається становлення її політичних інститутів. Однак масовий наступ радянської влади на традиційні духовні цінності українського народу в 1920-х роках замість бажаної ідеї монолітності суспільства і комуністичної переконаності призвів, навпаки, до моральної деградації, втрати справжніх ціннісних орієнтирів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО).-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.212.-Арк.9; 2. Там само.-Арк.10;
3. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації.-Одеса, 1980.-С.109-110; 4. Известия ЦК КП(б)У.-1926.-№4.-С.47; 5. ДАВО.-Ф.П.33.-Оп.1.-Спр.203.-Арк.6; 6. Дорошенко М.С., Колесник В.Ф. Формування в Україні більшовицької партійно-державної номенклатури в 20-ті роки //Український історичний журнал.-1993.-№9.-С.41; 7. ДАВО.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.110; 8. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації...-С.110; 9. Там само.-С.111; 10. Там само.-С.114; 11. ДАВО.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.14; 12. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації...-С.107; 13. ДАВО.-Ф.П.33.-Оп.1.-Спр.203.-Арк.6; 14. Касьянов Г. Диктатура пролетаріату і наукова інтелігенція: Україна, 1920-ті роки//Вісник Академії Наук України.-1992.-№6.-С.90; 15. Дорошенко М.С., Колесник В.Ф. Вказана праця.-С.45; 16. ДАВО.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.31.-Арк.2; 17. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1929).-К.,1999.-С.261; 18. ДАВО.-Ф.П.33.-Оп.1.-Спр.707.-Арк.114-118; 19. Там само. Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.502.-Арк.53; 20. Шульга І.Г. Гірка правда.-Вінниця,1997.-С.17,24; 21. ДАВО.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.212.-Арк.13; 22. Там само.-Арк.35 зв.; 23. Там само.-Арк.171; 24. Там само.-Спр.57.-Арк.190; 25. Там само.-Спр.492.-Арк.14-15.

Т.В. Стецюк

АНАНІЙ ВОЛИНЕЦЬ – ОРГАНІЗАТОР ПОВСТАНСЬКОГО АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ ДОБИ УНР (1919-1920 РР.)

Одним із найвизначніших керівників національно-визвольної боротьби на Поділлі періоду 1919-1920 рр. був Ананій Гаврилович Волинець, отаман Вільного козацтва Гайсинщини, Окремого Гайсинського куреня ім. отамана Симона Петлюри, 61-го Окремого Гайсинського пішого полку, Селянської повстанської армії, Гайсинсько-Брацлавської бригади, 13-го Гайсинського пішого полку, редактор газети «Дзвін», підполковник Армії УНР.

Попри те, що постать А.Г. Волинця була досить добре відома як одного з найактивніших організаторів повстанського антибільшовицького руху на Поділлі доби УНР (1919-1920 рр.) ще в часи Української революції, все ж донедавна майже не було об'єктивних узагальнюючих праць про його життя та повстанську діяльність. Тривалий час у масовій свідомості образ А.Г. Волинця асоціювався з тим, який був тенденційно і однобічно сформований у художній повісті К.Я. Басенка «На крутозламі».¹ Разом з тим, на еміграції у мемуарах таких визначних діячів національно-визвольного руху, як Т. Бульба-Боровець,² О. Доценко,³ М. Серета⁴ та ін. чимало місця відведено змалюванню бойового шляху отамана А.Г. Волинця та окремих епізодів його життя. Однак ці праці не дають повного уявлення про життєвий шлях та повстанську діяльність отамана, оскільки їх автори не мали змоги використовувати широку джерельну базу для своїх досліджень.

Своєрідним рубежем у дослідженні життя та діяльності А.Г. Волинця була стаття у «Вінницькій правді» у 1990 р. письменника В. Тимчука «Волинець: герой чи отаман банди»,⁵ в якій автор, попри залучення нового масиву джерел, віддає данину офіційній радянській історіографії, яка усіх повстанців змальовувала «бандитами». На противагу цій концепції у 1994 р. з'являється стаття професора В.Уляничка «Отаман Волинець»,⁶ а у 1997р. - К.Завальнюка «Ананій Волинець – організатор повстанського руху на Поділлі в 1917-20 роках»,⁷ у яких постать А.Г. Волинця розглядалася як одного з талановитих та ідейних ватажків національно-визвольного руху доби Української революції 1917-1920 рр.